

De kenner, die weet, dat zoo'n zoogenaamde „hanger" niet komt voor rekening van den organist, maar ontstaat door de technische gebreken van zijn instrument, beoordeelt het spel zooals 't geweest zou zijn zonder die storende bijkomstigheid. Verder doet hij dan al wat in zijn vermogen is, om dergelijke storingen, die den organist belemmeren bij het verrichten van zijn taak, te voorkomen, en te verhelpen. Op verschillende wijzen kan hij hierbij te werk gaan.

Maar, zooals we boven opmerkten; vooreerst zullen we moeilijkheden van dezen aard, waarvan we hier slechts een enkel voorbeeld gaven — buiten beschouwing laten.

Vooreerst! Want mettertijd hopen we erop terug te komen.

De gemeente móét weten, waarmee de organist Zondag aan Zondag te kampen heeft.

Immers, waar het orgelspel moet dienen om den zang — tot eere Gods! — nader tot het doel te voeren, daar zijn we ervan overtuigd, dat de gemeentelieden, niet hoewel ze tot de Gereformeerde Kerk behooren, maar juist omdat ze Gereformeerde zijn, met den organist die moeilijkheden zullen zoeken te overwinnen. Doch dan moeten ze niet behoeven te zeggen: „Ja, maar dat wisten we niet!"

Een volgend maal hopen we eens te luisteren naar het orgelspel voor den aanvang van de godsdienstoefening. Daarmee begint de „dienst" van den organist 's Zondags. Neen, toch eigenlijk ook niet. Maar daarover later.

JOH. LUIJKENAAR FRANCKEN.

UIT DE BUITENLANDSCHE KERKEN.

Pasmunt niet meer gangbaar in Nederland.

Een heerlijke gedachte is, dat alles God moet dienen. Daartoe heeft de Heere Farao verwekt, opdat Hij zijne kracht aan hem beoonde, en opdat men Zijnen Naam zoude vertellen op de gansche aarde. In haar eenvoud is Jozefs uitspraak zoo rijk: gijieden wel, gij hebt kwaad tegen mij gedacht; doch God heeft dat ten goede gedacht. In het hart der emigranten die uitgeweken waren tegen het midden der vorige eeuw was geen weerzij noch eenige bitterheid, als zij dachten aan het oude Vaderland, waarin zij werden gerekend tot hen „die niet meetelden". Daar hadden zij geen brood voor hunne gezinnen kunnen verdienen, geen vrijheid om God te dienen naar de begeerte van hun hart en om hunne kinderen te doen onderwijzen naar hunne belofte, gedaan bij den doop; zoo moesten zij dan wel henen trekken, de teederste banden verbroken, de grootste gevaren trotseeren, een ongewisse toekomst tegengaan; maar als zij later terugdachten aan dat alles, dan aanbadden zij Gods heerlijk bestel en wrok en wrevel zwegen stil, ja die schenen geen wortel geschoten te hebben of indien wel, met wortel en tak te zijn uitgetrokken. God heeft van Zijn hoog en heerlijk plan een wonder heerlijk stuk uitgevoerd, toen Hij in het hart van zoovele eenvoudige lieden den trek naar Amerika zóó sterk deed trekken, dat niets deze kloeke mannen en vrouwen kon terug houden. God had gedachten des vredes met Amerika! Zoo kan een mijner lezers alleen maar verklaren, hoe het mogelijk is geweest dat Zeeuwen, zoo gehecht aan hun diorbaar en rijk land, dat eenvoudige dorpelingen van Walcheren, dat heerlijk eiland, verlieten en onder hen ook de vader van het beroemde predikanten- en zendelingengeslacht der Zwemers. Men vergunne mij op dat geslacht nog eenmaal weer terug te komen. Daarvoor heb ik zelfs vele redenen. Onze medewerker voor de Zending schonk reeds vroeger in de Zeeuwsche Kerkbode zijn attentie aan den beroemden

Arabist Dr Samuel Zwemer, en giste, dat deze te Oostkapelle op Walcheren zoude zijn geboren. Nu diens naam op zooveel lippen is en al gaandeweg grooter wordt, wil ik even herinneren, dat deze groote onder de verbreiders van het Evangelie onder den Islam, niet in Oostkapelle, doch in Amerika werd geboren. Toch is dat schoone Walcherse dorp verbonden aan den naam der Zwemers. Nadere inlichtingen van een familielid der Amerikaansche Zwemer-familie stellen mij in staat om omtrent dat roemruchtig geslacht nog eenige mededeelingen te doen, die ik belangrijk genoeg acht om thans in herinnering te brengen, nu uit de tweede generatie slechts de groote Samuel Zwemer van de zoons nog leeft en de bekende zendeling Nelly Zwemer, zijn zuster, nog in het land der levenden is. Daarbij komt nog een derde motief, dat mij noopt nog eens in ons blad van dit geslacht melding te maken. Te Pittsburgh in Amerika is van 16—25 September de Presbyteriaansche Alliantie gehouden. Tegen de driehonderd afgevaardigden, schier alle landen der wereld vertegenwoordigende, onder wie ook was Prof. Dr C. van Gelderen van Amsterdam, hebben hier elkander ontmoet ter bespreking van de meest belangrijke en actuele vraagstukken. Daar zijn in deze vergadering redevoeringen gehouden van ongemeene beteekenis, schoonheid en kracht. Onder de meest belangrijke zittingen wordt die gerekend, waarop niemand minder dan de wijd-vermaarde William Jennings Bryan tot de vergadering heeft gesproken. Slechts één redevoering van die yele, die allen hebben uitgemunt door den buitengewonen vorm of veelomvattenden inhoud, werd geacht naast die van den grooten staatsman geplaatst te kunnen worden.

Het was aan den avond van Vrijdag 23 September, dat Dr Samuel Marinus Zwemer sprak over de „wereld-oorlog en de buitenlandsche zending, vooral in zijn gevolgen voor het nabije en verre Oosten en de landen van den Islam." Wat dit woord als redevoering betrof, was het in zijn soort even machtig als dat van Bryan en opende wijde horizonten voor de oogen der hier vergaderde mannen uit alle deelen der wereld, van mannen, die waarlijk niet beperkt van blik mogen worden geacht. Een Zwemer naast een Bryan! Nog iets wil ik hier aan toevoegen, niet ter verdediging van mijn voornemen om weer over deze familie te schrijven, maar ter illustratie. De machtige stem van dezen Doctor heeft zich niet slechts doen hooren in de vergadering van een „Concilie" van beteekenis als dat te Pittsburgh, ook op de „Evangelisatie-conferentie" in October te Orange City gehouden, heeft deze geleerde onderscheiden onderwerpen ingeleid en wel over de: strategie voor de verkondiging van het Evangelie; de prijs van de geestelijke aanvoering; beginnende bij Jeruzalem. Een paar uitdrukkingen, die geacht worden ware goudkorrels te zijn, wil ik even herinneren: „de dwaalgeesten, de ketters maken groot lawaai, men kan hen overal hooren. Maar het gestaag vernomen geluid van de legerscharen des Heeren is het: tramp, tramp, tramp van Gods Geest, die ter overwinning schrijdt." Voor menschen, die den moed laten zakken, is geen plaats onder de dienaren des Woords. Deze is een stem die roept tot den krijg; dit zijn woorden uit den mond van een leider, die staat aan de spits; zoo spreekt de man die begint bij zichzelf, die begint bij de gemeente, maar wiens oog reikt tot de einden der wereld. Zoo sprak de zoon van een eenvoudige man, die eens kleermaker was in het toenmaats afgelegen Oostkapelle op het in dien tijd van de zijden van het vasteland niet gemakkelijk te bereiken eiland Walcheren. De zoon van een Walcherschen kleermaker en 'n te Veere dienend dienstmeisje werd door een vergadering van wijd-vermaarde mannen van alle zijden der wereld naast den grooten democraat William Jennings Bryan

gesteld. Het niet gangbaar pasmunt voor het „smalle Nederland" uit het midden der vorige eeuw, is tot edele korrels goud geworden van het hoogste karaat, gangbaar voor heel de breede en wijd-uitgestrekte wereld! De Heere roept! Gods plan zal bestaan! Zijn gedachten zijn hooger dan onze gedachten! Daartoe is dan ook te verklaren, dat zoovele eenvoudige dorpelingen den moed hadden en de kracht bezaten om banden te verbreken zoo teeder en zoo sterk, als waarmede een Zeeuw dier dagen gebonden was aan zijn lief dorp op zijn schoon eiland. Ik darf mij te vleien, dat ik den lezer heb gewonnen voor mijn plan om de volgende week iets van het voorgeslacht der Zwemers te vertellen, want ik wil niet vergeten, dat ieder kind een vader en moeder heeft. Prof. J. Zwemer, zendeling Zwemer, de zendeling Nelly Zwemer, de groote Dr Samuel M. Zwemer, alle die zoons met die vele zusters hadden ook eene moeder. Haar naam en geslacht mag ik niet verzwijgen.

G. KEIZER.

PERS-SCHOUW.

Caste system.

Excus voor dit Engelsche woord, lezers!

Het is ontleend aan de rede, welke prof. Van Gelderen heeft gehouden op de groote vergadering van het Verband van Gereformeerde Kerken te Pittsburgh.

De Amerikaansche bladen van onze richting uitlen hun ingenomenheid over het bezoek, dat prof. van Gelderen gebracht heeft aan hun land en de hoogleeraar is vol lof over de ontvangst, welke hem ten deel viel.

In bovengenoemde rede daar sprak hij o.m. uit, dat tot de vorming van een clubgeest of zooals hij het breeder noemde: caste-system, letterlijk: kaste-stelsel, in de geestesgesteldheid van het Nederlandsche volk een zekere neiging bestaat.

Ik heb het laatste deel van zijn rede, gelijk die in „The Banner" werd opgenomen, laten vertalen, overtuigd, dat ook onze lezers er belang in zullen stellen.

Eerst gaf hij een kort overzicht van de geschiedenis der ineensmelting van de kerken uit de Scheiding en de Doleantie, welke in 1892 tot stand kwam.

En dan vervolgt hij:

In hetzelfde jaar en jaat op denzelfden dag kwamen onze kerken in aanraking met de Presbyterian Alliance. Toen de Synoden van de beide groepen het feit van de vereniging van hun kerken in een gemeenschappelijke zitting voorgesteld, bracht Dr Mathews, die als vertegenwoordiger van deze Alliantie was genoodigd, een verzoek over en werd door de Synode verzoekt haar groot aan de Alliantie over te brengen. In dezelfde zitting werden de professoren Bavinck en Wielenga, beiden van de Theologische School te Kampen, voorzien van uitnodigingen naar de Reformed Churches in Amerika, en werden ze gemachtigd onze Genetale Synode te vertegenwoordigen in de vergadering van deze Alliantie, die in September te Toronto zou worden gehouden.

Op de volgende Gen. Synode, 1893, bracht Dr Bavinck zijn verslag uit. Hij prees de gastvrijheid der broeders in Toronto. Hij gaf een denkbeeld van 't vele werk, dat gedaan was, toonde aan hoe moeilijk het voor deze Alliantie is om vast te staan op haar Confessioneel standpunt en eindlijk spak hij met geestdrift van 't schoone van haar werkplan.

De Gen. Synode te Middelburg, 1896, bepaalde eenzijdig, dat onze kerken een werkend lidmaatschap van de Alliantie niet konden aanvaarden sedert het Confessioneel standpunt van de laatste niet meer belijnd was, maar anderszins, dat afgevaardigden naar hare vergadering konden worden gezonden zonder dat een werkend lidmaatschap

Inderdaad, het is meer gezien, dat onbijbelsche stellingen verdedigd werden door wachters op Sions muren. Daar is geen vruchtbare moeder van ketterijen dan de speculatieve mystiek, waarheen Dr Kuyper thans schijnt over te hellen. Zij is zeer verleidelijk. Hem worde gegeven de gezonde mystiek en het helder verstand van Calvijn tot een schoon geheel te vereenigen."

Ongetwijfeld was deze kritiek van Dr Bronsveld in hoofdzaak juist. Dr Kuyper zelf heeft dan ook later in De Vleeschwording des Woords de uitdrukking: „menschwording Gods" afgekeurd (blz. 72) en over het verband tusschen het menschelijke en goddelijke anders geoordeeld. Zie verder ook Vos, a. w. II, blz. 314.

In De Heraut van 13 Dec. 1867 kwam een inzender op tegen de bewering in Dr Kuypers preek, blz. 16, dat onze tegenstanders door onze schuld thans op den bouwval van de eens zoo prachtige kerk der vaders evenveel recht hebben als wij. Met deze woorden zinspeelde Dr K. blijkbaar op de wenschelijkheid van hoedelscheiding. Overigens klouk ook hier zijn reformatiegeus beslist: „of we tot kerkherstel of tot stichting eener nieuwe kerk ons moeten opmaken, tot bouwen zijn we in elk geval geroepen" (blz. 17).

en lieten den folgenden dag op het college een welkomstgroot ter onderoekening circuleeren, met het verzoek dat hij zijne leerrede zou uitgeven." Weggevloten jaren, blz. 120 en 121.

En aan dit verzoek, ook mondeling door eenige gemeentelieden gedaan, werd gehoor gegeven.

Naar aanleiding van deze intreesprek schreef Dr Bronsveld in de Stemmen voor Waarheid en Vrede, 1868, blz. 131—138 een artikel: „Wysgeerig, ook Bijbelsch?" Daarin lezen we o.m. „Bedriegen wij ons niet, dan heeft Dr Kuyper in zijn intreesprek te Utrecht gehouden, ons een proeve willen leveren van Christelijke filosofie, van een filosofische opvatting en verdediging van een der meest verheven Christelijke leerstukken. Reeds daarom verdient die intreesprek aller belangstelling. Zij is ook om andere redenen belangrijk. Zij is het om haar ongemeen fraaien vorm, om de vele schoone gedachten, die er in ontwikkeld of in het voorbijgaan aangegeven worden. Wij schrijven hier echter van die predikatie geen recensie, geven er dus ook geen verslag van, maar willen, met een enkel woord, wijzen op het hoofd-denkbild, dat er in wordt uitgesproken. En achter dat hoofd-denkbild plaatsen wij de vraag: wysgeerig, ook bijbelsch? Dr Bronsveld toont dan verder aan, dat Dr K. als hij zich aan de Schrift had willen houden, niet had moeten spreken van de menschwording Gods, maar van de menschwording van

den Zoon Gods. En wat voorts de leidende gedachte dezer intreesprek betreft, schreef Dr Bronsveld: „Ik kan deze woorden van Dr Kuyper lezende, niet nalaten te denken aan het gevoelen van Hegel, dat God wordt in de menschheid. Zijn voorstelling van de vleeschwording des Woords, van de menschwording Gods in de kerk (gemeente), aangevangen te Bethlehem, voortgezet door Christus op aarde, tot haar voltooiing voortschrijdend in de verlossende menschheid — wat anders is zij dan een Christelijk-geint Hegelianisme? — Niemand zal beweren, dat wij hier bijbelsche gedachten ontmoeten... Het zou mij spijten, indien Dr Kuyper mij verdacht van belust te zijn op het grijpen en aanbrengen van een ketterischen mensch. Ik vertrouw, dat hij mij te goed kent, om in mij iets te vermoeden, dat naar de inkwistie reikt. Maar hij zal mij gaarne gelooven, wanneer ik hem zeg, dat zijn stellingen, die ik getracht heb te weerleggen, mij zeer bedenkelijk voorkomen. Wij moeten waarlijk dien weg der speculatie niet op. Wij zullen dan zeepbellen zaaien en die lucht maaien... Voorzeker, de Christelijke bespiegeling heeft recht van bestaan, maar waar zij naast het woord zich plaatst van Hem, die de waarheid is, loopt zij gevaar benevens de waarheid en niet uit haar te spreken. Ben ik wel onderdicht, dan geniet de Heer Kuyper tot heden te Utrecht de sympathie van de sterkst-gekleurde rechtzinnigen."

went aanvaard. In dien zin heb ik het voorrecht een corresponderend lid van dit congres te zijn en nogmaals dank ik de Alliantie hartelijk voor haar uitnodiging. Daar deze uitnodiging ontvangen werd in een tijd, dat er geen Gen. Synode was, kan ik u geen groet van onze kerken overbrengen.

Maar ik ben gemachtigd u een groot over te brengen van mijn geliefden leermeester en ambtgenoot, wijlen Prof. Bavinck.

Een kijk op de tegenwoordige toestanden onzer kerken kan niet worden gegeven zonder uw aandacht te vestigen op den invloed onzer twee groote meesters in de systematische theologie, de Professoren A. Kuyper en H. Bavinck. Kuyper was de grootste onder de vaders van de Doelantie, Bavinck de grootste onder de kinderen van de Afscheiding. In de eerste jaren van deze eeuw, toen Kuyper dienaar van de Kroon werd, volgde Bavinck hem op als professor in de Dogmatiek aan de Vrije Universiteit. Er is geen tijd genoeg nu te spreken over de verschillende structuur van hun geest. Bovendien, ik ben overtuigd, dat het verschil tusschen hen minder belangrijk is dan de overeenkomst. Op verschillende wijze hebben beiden een groot werk gedaan. Zij hebben de belijders van het oude Gereformeerde geloof in aanraking gebracht met de moderne geestelijke cultuur. Het moet opgemerkt, dat in de dagen van Afscheiding en Doelantie de groote meerderheid der leden van onze kerk positieve gevoelens hielden met de algemeene geestelijke beschaving van hun tijd. Zij leefden geestelijk in vroegere eeuwen. Maar Kuyper en Bavinck, ieder op hun eigen wijze, hebben hen laten zien het groote belang van Gods „gemeene gracie“, die werkte in de geheele sfeer van het menschelek leven. En nu zijn er in onze kerken groote groepen jonge mannen en vrouwen, die het leven van hun eigen tijd wenschen te leven. Het zou verkeerd zijn, dien wensch te vernachlässigen. Nu kan niet ontkend worden, dat er gevaar in schuilt. In 't algemeen wordt een zeker vermogen van den geest getuigt om beide, het Bijbelsch geloof en de wereldsche cultuur, aan te nemen. En zoolang dat vermogen aan alle jongelieden onzer kerk niet is gegeven, verkeeren velen hunner in gevaar het eerste te laten varen ten gunste van het laatste.

Bovendien is de geestelijke atmosfeer van onzen tijd niet gunstig voor een beslist Christelijk visie op God en Zijn Woord. Te leven het leven van uw eigen tijd als overtuigd Calvinist is in onze eeuw veel moeilijker dan in de 17de eeuw. Maar 't is niet onmogelijk en de moeilijkheden moeten aanvaard worden in den naam van onzen Heer, Wien gegeven is alle macht in hemel en op aarde.

In verband hiermede mag wel iets gezegd worden over het werk van onze kerken in de buitenlandsche Zending en de binnenlandsche Evangelisatie. In Nederlandsch Oost-Indië hebben onze kerken twee Zendingevelden, het eene onder de Animistische bevolking van het eiland Soemba, het andere onder de Mohammedanen van Midden-Java. Sedert ongeveer 10 jaar is Solo, het voornaamste centrum van de Javaansche cultuur, open voor ons Zendingswerk en dit werk is buitengewoon gezegend. Eenigen tijd geleden vertelde me onze missionaris voor Solo, Dr. van Andel, dat volgens Dr. Zwemer Midden-Java meer belooft dan enig Zendingveld in de Mohammedaanse wereld. Nu, het is merkwaardig, dat onze Zendingen op Java met moeilijkheden hebben te kampen, die overeenkomen met die van Holland. Zij staan voor het probleem van de betrekking tusschen het Christendom en de Javaansche cultuur. En ziende op den zegen, dien ze op hun werk hebben, zijn we geneigd te gelooven, dat ook in Holland het geloof gelijke moeilijkheden zal overwinnen.

De Evangelisatie is niet minder belangrijk dan de Zending. In ons land, vooral in onze groote steden, zijn breede massa's menschen, die in 't geheel geen aanraking hebben met den Christelijken godsdienst. Het is onze taak hun het Evangelie te brengen, maar 't is een moeilijke taak. Moeilijk in 't algemeen, omdat het Evangelie niet naar den mensch is en moeilijk in het bijzonder omdat de Nederlandsche geest een zekere neiging heeft naar een geestelijk kastensysteem. In 't bijzonder de aanhangers van het oude Gereformeerde geloof worden beschouwd als een mindere klasse, welke een modern mensch zou mijden. En we moeten bekennen, dat onze prediking dikwijls zoo is, dat ze niet kan worden begrepen zonder Calvinistische opvoeding. Maar nu in de laatste decennien zijn de jonge leden van onze kerk in aanraking gebracht met de moderne geestelijke cultuur. En als zij zich geven aan het Evangelisatiewerk, dan mogen we hopen, dat het voor hen gemakkelijker zal zijn de kinderen van hun tijd te bereiken dan dit voor de oudere generatie het geval was. Als er gevaar is voor menigeen van de jonge leden onzer kerk, dat ze de Bijbelsche waarheid loslaten ten gunste van de wereldsche cultuur, dan kunnen zij dit gevaar overwinnen, door te laten zien de glorie van het Evangelie aan hen, die leven gescheiden van Christus, zonder hoop en zonder God in de wereld. Want dit is de overwinning, die de wereld overwint, namelijk ons geloof.

De Kerk van het nieuwe Jeruzalem.

Wil men echter de verdeeldheid op geestelijk gebied ten top zien gevoerd, dan moet men in Amerika komen. Zou er één secte zijn, die daar geen teelaarde vindt? Het sectewozen bloeit er. De secten rijzen er als paddenstoelen uit den grond. Meestal probeeren ze dan den grooten vijver over te steken en een enkele daarvan gelukt het om hier een bootje te vegeleeren (d.i. een plantenbestaan te leiden).

De secte, hierboven genoemd, schijnt bij uitzondering van Europeesch zaad te zijn. Men gaf aan de „N. R. Ct.“ de volgende inlichtingen:

De kerk van het Nieuwe Jeruzalem, die gebaseerd is op de theologische geschriften van Emanuel Swedenborg (1688—1771) en sedert verscheidene jaren ook in Nederland hare leden telt, heeft thans te Den Haag door het beroepen van een geestelijke Dr. E. Pfeiffer uit Bern, Zwitserland, een georganiseerden vorm aangenomen. De leerstellingen van deze kerk, welke door Swedenborg ook kortweg „De Nieuwe Kerk“ wordt genoemd, en welke volgens zijn leer door „het nieuwe Jeruzalem“ in de Openbaring van Johannes (21:2) bedoeld wordt, zijn in het kort als volgt:

1. Jezus Christus is Jehovah zelf. Die in de wereld kwam door een menschelek lichaam aan te nemen en dit menschelek werd de Zoon van God genoemd. (Luk. 1:35). De Heer heeft door Zijn leven en sterven Zijn menschelekheid verheerlijkt en Goddelijk gemaakt en dit dus met het Goddelijke zelf in Hem vereenigt, als ziel en lichaam. De Goddelijke Drieëenheid is derhalve in den Heer Jezus Christus, als ziel, geest en lichaam.

2. Alle godsdienst is zaak van het leven en het leven van den godsdienst is het goede te doen, omdat het van God is en het booze te schuwen, omdat het uit de hel is. Het zaligmakend geloof is het geloof in den eenigen God, den Heer Jezus Christus en in een leven overeenkomstig Zijne geboden. De leer van de rechtvaardigmaking door het geloof alleen is derhalve, als in strijd met de Heilige Schrift, te verworpen.

3. Het Woord van God, of de Heilige Schrift, is de Goddelijke Waarheid zelf, nederdalende van den Heer en bevalt alle geestelijken en een hemelzehen zin in elke kleinste bijzonderheid, welke aangepast is aan de denkwijze van geesten en engelen en een natuurlijk of letterlijken zin, welke aangepast is aan den mensch. De innerlijke zin van de geheele Heilige Schrift is nu ook voor de menschen geopenbaard en toegankelijk gemaakt in de theologische geschriften van Emanuel Swedenborg in het bijzonder in de Arcana Coelestia (Hemelsche Verborgenheden) en in de Apocalypsis Revelata (Onthulde Openbaring).

Deze openbaring van den innerlijken zin van het Woord is het waaronder de Wederkomst des Heeren wordt verstaan overeenkomstig de woorden van het Evangelie „En alsdan zullen zij den Zoon des menschen zien, komende op de wolken des hemels, met groote kracht en heerlijkheid“ (Matth. 24:30; Mark. 13:26; Luk. 21:27; Openb. 1:7). De „wolken“ beteekenen den letterlijken zin van het Woord, waarachter de innerlijke zin als „grote kracht en heerlijkheid“ verborgen ligt.

De godsdienstoefeningen der Haagse gemeente, waartoe een ieder toegang heeft, die daarin ernstig belang stelt, maar die volgens de opvatting der kerk eigenlijk alleen voor hen bedoeld zijn, die het geloof in de Godheid van Jezus Christus hebben aangenomen, worden op het oogenblik nog ten huize van de verschillende leden gehouden, die hun woning voor dit doel ter beschikking stellen. Om de kerk en hare leer beter bekend te maken zullen de lezingen dienen, welke door Dr. Pfeiffer elken Donderdagavond in Palchri Studio over de geschriften van Swedenborg gehouden worden. Het onderwerp, dat thans in die lezingen behandeld wordt, is: De geestelijke zin der Openbaring van Johannes.

Het moment van den dood.

Hoewel elke secte de Kerk wat te zeggen heeft, is toch de levenskracht der secte gering. Na een vleug van opleven, begint zij te kwijnen, sterft langzamerhand uit en als zij meent, dat zij dood is, merkt ge niet zelden nog stuipertrekkingen.

Zoo staat het eigenlijk met allen dood.

Het moment van den dood is door den mensch moeilijk te bepalen. De arts Haverkate heeft het hierover in zijn vervolgartikel „Over den Dood“ in „Refaja“, Christelijk Maandblad voor Ziekenverpleging:

De grens tusschen leven en dood is geen scherpe grenslijn, maar een, soms vrij langzame, overgang. Ja zelfs geldt het in zekeren zin van ons lichaam: wij sterven elken dag; voortdurend, ons gehele leven door, sterven er deelen van ons lichaam af.

Zoo op onze huid: onze opperhuid bestaat uit twee lagen, een laag van levende epitheelcellen en daarover een hoornlaag; die eerste laag cellen groeit voortdurend van onderen op; na eenigen tijd verhoornen die cellen, sterven af en vormen mede de buitenste laag van onze huid, de hoornlaag. Van die hoornlaag verwijderen we telkens bij het wasschen iets van de oppervlakte, en toch verdwijnt die hoornlaag niet, omdat de daaronder gelegen cellen voortdurend verhoornen en afsterven. Iets dergelijks zou ook gebeuren, bij het slijmvlies van ons darmkanaal. Ook in verschillende klieren sterven cellen af en veranderen in stoffen, die door de klier worden afgescheiden, b.v. in de vetklierjes van onze huid. Zoo sterven er geregeld cellen in ons lichaam, en worden door nieuwe vervangen.

Bij het eigenlijke sterven — we bepalen ons eerst tot den mensch — hebben we ook een vrij langzamen overgang, geen scherpe grens. Als bij een mensch de dood is ingetreden, d.w.z. wanneer zijn hart opgehouden heeft te kloppen, is zijn gehele organisme in al zijn organen — en dood; integendeel, nog tal van deelen van het menschelek lichaam leven eenigen tijd voort en sterven eerst uren later. En bovendien kunnen ook verschillende deelen van het lichaam afsterven, vóór dat het individu gestorven is.

Zoo hebben we bij koud vuur (gangraen) het

geval, dat een deel van het lichaam reeds is afgestorven, terwijl de patient nog leeft. Zoo kan bij ziekte der bloedvaten, als deze verstoppt raken of dichtgroeien, de bloedsomloop in een voet of in een been geheel ophouden; door gebrek aan zuurstof sterft dat lichaamsdeel dan af, wordt geheel zwart en gaat meestal rotten. Er groeien rottingsbacteriën in, en bij slechte verzorging kunnen er zelfs wormen in groeien. Zoo kan 't gebeuren, dat iemands voet of been tijdens zijn leven van de wormen gegoten wordt. Misschien was dit bij Herodes het geval (Hand. 12:23). Voor den lijder is 't meestal van 't grootste belang, dat zulk een dood lid wordt afgezet; is dit echter om de een of andere reden niet mogelijk, dan moet hij sterven: de giftige rottingsproducten uit het koud vuur gaan over in het levende lichaam, worden met het bloed door het gehele organisme verspreid, en vergifigen de gewichtigste organen b.v. het hart op zulk een wijze, dat de dood na korten tijd intreedt.

We nemen aan, dat de dood intradit bij het ophouden van de hartswerking en de ademhaling; na het uitblazen van den laatste ademtocht achten we iemand gestorven, dan is het leven voor goed opgehouden. Deze regel heeft echter belangrijke uitzonderingen, zooals we zullen zien bij de bespreking van schijn dood.

Na den laatste hartslag is het individu overleden, maar zijn al zijn organen nog volstrekt niet dood; zelfs het hart niet, al heeft het opgehouden te kloppen.

Na langdurige proefnemingen heeft men geleerd, een hart ook buiten het lichaam te laten kloppen. Neemt men direct naad men b.v. een hond gedood heeft, het hart uit het lichaam, brengt men dit hart in een bepaalde vloeistof (z.g. Ringer'sche vloeistof), zorgt men nu, dat deze vloeistof de lichaamstemperatuur blijft behouden en tevens rijk is aan zuurstof, dan kan zoo'n hart nog uren buiten het lichaam blijven kloppen, als deze vloeistof door de bloedvaten van het hart stroomt. Op deze manier is Kuliakko er in geslaagd, harten van kinderen, die pas aan verschillende ziekten, als croup, longontsteking en hersenvliesontsteking, waren gestorven, weer te doen kloppen. Dit is een duidelijk bewijs, dat na den dood de hartsier nog eenigen tijd in leven blijft, al klopt het hart niet meer. Het hart staat bij het intreden van den dood niet stil, omdat het zelf sterft, maar omdat het verhindert wordt voldoende en regelmatig te arbeiden; de oorzaak hiervan kan zijn gebrek aan zuurstof of vergifigen. Brengen we zulk een hart dus buiten het lichaam in gunstige omstandigheden door de vergiften er uit te spoelen en het rijkelijk van zuurstof te voorzien, dan is het begrijpelijk, dat zoo'n hart nog weer eenigen tijd begint te kloppen.

Evenals de hartsier blijven na den dood de willekeurige spieren ook soms nog een paar uur in leven. Men kan ze door elektrische prikkels tot contractie brengen. Zelfs meent men, dat de lijkstijfheid een samentrekking is van alle spieren, een tonische contractiestoestand (denk aan de stijfkrampen bij een epileptisch toeval), zooals die ook tijdens het leven kan voorkomen. Worden de spieren daarna slap, dan zijn ze eerst dood.

Ook onder andere omstandigheden kunnen de spieren van een lijk zich nog samentrekken. Zoo vertelt Dr. Grethmann, dat tijdens de cholera-epidemie van 1866 in Leiden, de patienten soms plotseling binnen het uur stierven. „Bij zulk een plotselinge dood is het leven in de spieren nog niet uitgebluscht, al is de persoon werkelijk overleden, en kan het gebeuren, dat het lijk ligt te gapen, of met de oogen te knippen of de spieren der armen trekken zich te samen, zoodat de dood verschillende verhoudingen aanneemt, terwijl de geest toch reeds is ontweken. Dat was een gruwelijk gezicht.“

Iets dergelijks had bij Charlotte Corday plaats, toen ze geëxecuteerd was; terwijl de beul het hoofd opnam, deed ze de oogen open.

Verscheidene cellen in ons lichaam blijven na den dood nog eenige uren in leven; 't beste is dat te constateeren bij de cellen, die het slijmvlies der luchtpijp bekleeden, en voorzien zijn van kleine haartjes; deze bewegen zich steeds, zoodat elk stofje, dat er op komt, wordt bewogen in de richting naar den mond toe, (daarom worden ze trilhaarcellen genoemd). Eenige uren na den dood is deze trilhaarbeweging nog waar te nemen. In zelf de witte bloedlichaampjes kunnen nog eenige dagen hun beweeglijkheid bewaren na iemands dood....

We kunnen dus zeggen, dat bij den mensch tweemaal 24 uur, nadat het hart opgehouden heeft te kloppen, het gehele lichaam gestorven is; dan zijn alle organen dood en beginnen in ontbinding over te gaan. Een lijk kan ook uitdrogen, kan ook door een bijzonder proces bewaard worden voor bederf (balsemen, mummies), maar de gewone regel is toch, dat een lijk in ontbinding overgaat, tot het stof der aarde wederkeert.

Emile Boutroux.

Bij de inzending van de copie las ik het bericht in de bladen van het overlijden van Emile Boutroux, een van Frankrijks grootste wijsgeeren van dezen tijd. Over het geheel is men in Nederland meer naar de Deutsche dan naar de Fransche filosofie georiënteerd. En toch mag een figuur als Boutroux niet genegeerd. Zijn landgenoot Bergson is hier beter bekend. Bergson wint het van Boutroux zeer zeker in originaliteit, maar moet het in fijnheid tegen hem afleggen. Bergson is pikanter, eleganter en daarom meer populair, Boutroux daarentegen nauwkeuriger en systematischer. Om den dwang der natuurwetten te breken, laat hij zelfs in de natuur ruimte voor het contingente, het toevallige. Men zou hem de filosoof van het contin-

gentie kunnen heeten. Zijn hoofdwerk draagt tot titel: „De la contingence des lois de la nature”. Evenals Bergson is hij een geduchte kampioen tegen het materialisme. Met talent bewoog hij zich ook op psychologisch en pedagogisch gebied. En wat wellicht zijn grootste verdienste zal blijken: met kracht van overtuiging heeft hij gestreden voor het goed recht van metaphysica en religie. Wel was zijn religiebegrip het onze niet. Maar we zijn er dankbaar voor, dat hij tegen pragmatisme en positivisme zoo beslist partij heeft gekozen en aan de wetenschap te verstaan heeft gegeven, dat zij de diepste behoeften van het menselijk hart nooit kan bevredigen.

De nieuwe spelling

De hoogleraren Dr. Kuyper en Dr. J. W. Muller zijn gereed gekomen met de opdracht van den minister van onderwijs, in 1919 verstrekt, om hem een ontwerp aan te bieden voor een regeling van de spelling en van het grammatisch geslacht. Het is thans bij Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage in druk verschenen. Voor zoover ik kon nagaan, hebben onze bladen er een te kort verslag van gegeven, dan dat men enigszins ervan op de hoogte zou komen. Toch dunkt het mij, dat velen onzer lezers, daarin veel belangstellen. De kritiek laat ik gaarne aan vakkundigen over. Misschien geef ik later een paar aantekeningen. Maar ik wil beginnen met het excerpt van de „N. R. C.” bij gedeelten over te nemen.

Hier volgt dan het eerste deel:

Ten einde te doen uitkomen, waarin de voorgestelde regeling verschilt van het stelsel van De Vries en Te Winkel, hebben zij twee lijsten gemaakt, één voor de spelling en één voor het geslacht, en in beide in het algemeen onvermild gelaten wat niet wordt verapderd; beide lijsten zijn voorzien van een toelichting.

Voor de spelling hebben zij de denkbeelden der Staatscommissie, ingesteld bij K. B. van 16 Juni 1916, no. 7, bijna alle aangenomen, al hebben zij de regels ook eenigszins anders geformuleerd. Maar na rijk beraad zijn zij van het plan der Commissie afgeweken in de spelling van de woorden op -isch, die zij onveranderd hebben gelaten. De Commissie had den regel gesteld, dat de s-klink altijd door s zou worden aangeduid. De hoogleraren hebben in hunne toelichting van deze afwijking en een enkele andere rekenschap gegeven.

Grooter is het verschil in de regeling van het geslacht, en wat zij te dien aanzien voorstellen verschilt niet alleen van het ontwerp der Commissie, maar ook van hetgeen zij als mogelijk hadden gedacht bij het schrijven van hun eigen nota's die aan het ontwerp der Commissie zijn toegevoegd. Bij het uitwerken van een algemeen denkbeeld, dat men voor aanbevelenswaardig houdt, ontdekt men — zeggen de samenstellers — niet zelden moeilijkheden, die een wijziging van het eerste plan noodzaakt. Dit hebben ook de ondergetekenden ondervonden, het heeft hun werk vertraagd, en ten opzichte van het grammatisch geslacht hebben zij hunne voorstellen verdedigd in een toelichting, die uitvoeriger is dan hunne toelichting bij de regeling der spelling. Zij hopen, dat zij hunne denkbeelden met de vereiste duidelijkheid hebben voorgedragen.

„Of en in hoeverre de hier voorgestelde regeling van de spelling en van het grammatisch geslacht ook voor Oost- en West-Indië aanbeveling verdient, staat niet ter beoordeling van de ondergetekenden maar van hen die met de overzessche toestanden bekend zijn.

„Eindelijk veroorloven de ondergetekenden zich, in aansluiting aan het door den tweeden ondergetekende aan het slot zijner Nota geschrevene, en mede naar aanleiding van hun bekende vertogen van de Koninklijke Vlaamsche Academie te Gent, te wijzen op de wenselijkheid om te dezer zake enig overleg te plegen met, of voor 't minst enige mededeling te doen aan de bevoegde Belgische autoriteiten.”

Aan de inleiding is het volgende ontleend: Wat betreft de spelling van Nederlandsche woorden.

1. De e-klink in open lettergrepen.

a. Geldig blijft de regel, dat de gesloten e-klink aan het einde van een woord door ee wordt voorgesteld, b.v. in gedwee, mees, twee, vees, zees, enz., ook in afleidingen als tweede, en in samenstellingen als meegaan, meekrap, sneekolen.

b. Geldig blijft de regel, dat in den beklemtoonden uitgang -eeren, waarmede ook van Nederlandsche woorden afleidingen worden gevormd, de dubbele e wordt geschreven, b.v. in afgedeeren, redeneeren. Evenzoo in afleidingen van zulke woorden, als redeneering, waardeering.

c. Geldig blijft de regel, dat de tweedeklink een met een dubbele e wordt geschreven, derhalve in breeuwen, leeuwen.

d. In alle andere gevallen wordt de e-klink in open lettergrepen aangeduid door o, derhalve niet alleen, als tot dusverre, in gaten, nemen, wij grepen, enz., maar ook b.v. in benen, delen, kleden, stenen, begeren, bedelen (waarvan uit het verband genoegzaam zal blijken, dat niet bedelen, een aalmoezen vragen, wordt bedoeld). Waar gevaar is voor misverstand, zou men desnoods een accentteekening kunnen gebruiken, en b.v. schrijven bedelen enz.

2. De o-klink in open lettergrepen.

a. De woorden, waarin een o-klink aan het einde staat, worden op dezelfde wijze gespeld als tot dusverre, b.v. stroo, vloot, zoo of, hol, Jo, Koo, (of Ko); evenzoo afleidingen en samenstellingen als blotheid, zoogenaamd.

b. Evenzoo de o-klink in ooi, derhalve mool, pool, strooien.

c. Evenzoo de o-klink voor ch, als in goochelen, loochenen.

d. In alle andere gevallen wordt de o-klink in open lettergrepen aangeduid door o, derhalve niet alleen, als tot dusverre, in gaten, wij sloten, enz., maar ook in boten, grote, kopen, lopen, rode, stoten, enz.

3. De s-klink.

Deze wordt, behalve in één geval, altijd aangeduid door s, b.v. in mens, vissen, links, groots, dagelijkse, Hollanse, Franso, enz. Een woord als Paschen kan als een uitheemse naam beschouwd worden en dus ongewijzigd blijven.

4. De zoogenaamde „tussenletter” n in samenstellingen.

a. Deze wordt geschreven, wanneer de schrijver ze uitsprekt. Bij woorden als de volgende b.v. zal het schrijven van de n met de meest gewone uitspraak overeenkomen, afgedienaar, heldenmoed, leeuwenmoed, menschenliefe, ogendenaar, ploetendom, vorstenschied, vrouwendag, ziekenhuis. Velen zeggen ook eikenhout, doch de uitspraak met n is hier niet zoo algemeen.

b. Wordt in de beschafte uitspraak een n niet gehoord, dan kan deze toch geschreven worden, wanneer men daardoor zeer bepaald verkiest aan te duiden, dat met het eerste lid een meervoud is bedoeld. Is niet atallig een meervoud bedoeld, of acht men de opzettelijke aanduiding daarvan overbodig, dan zal men de n niet schrijven; en als algemene regel wordt aangenomen, dat de n niet geschreven wordt, behalve in het onder a genoemde geval. Tot het schrijven van de n zal men dikwijls geneigd zijn in gevallen waarin men zich de uitspraak der n als niet onnatuurlijk voorstelt, t.w. in een stijl, die niet juist de taal van het meest alledaagse leven weergeeft.

Zoo kan men b.v. willen schrijven bankleaan, nonnenklooster, studentenvereniging, vriendenkring, vrouwenbeweging, woordenboek; maar daarnaast, zonder n, blokkedoo, takkoo, veldmand, hoewel ook hier bij het eerste lid aan een meervoud wordt gedacht. Volgens den algemeenen regel zal echter het niet schrijven van de n in geen geval als onjuist zijn te beschouwen.

5. De zoogenaamde „tussenletter” z in samenstellingen. Deze wordt geschreven, wanneer zij in de uitspraak wordt gehoord, als oorlogsverklaring, handelshuis, handelszaak, koningszoon. Begint het tweede lid der samenstelling met een s, dan wordt de „tussenletter” niet geschreven; derhalve bruidstoet, doodsnik, gezelschapspel, godsprak, handelsschool, herderspel, oorlogschip.

HEPP.

STEMMEN UIT ONZE KERKEN.

De controle van Kerkelijke (e. d.) administraties.

II.

„De indruk van het heilige op wie er in te handelen hadden, was daarbij zoo overweldigend, dat men alle narekening of nupfizing volstrekt overbodig achtte en eeniglijk op 't goed vertrouwen afging.”

De A. Kuyper.

Hiermede zijn wij genaderd tot de praktijk van ons Kerkelijk leven. Drie vragen doen zich daarbij voor:

1e. Welke wijze van „narekening” is onder ons in zwang?

2e. Is die vorm doeltreffend?

3e. Zijn er middelen, die de „pijnlijke” wijze van controle kunnen vervangen, zonder aan de zekerheid te kort te doen?

III. a. De wijze van narekening is eerst dan goed te verstaan, wanneer eerst voor den lezer duidelijk is, hoe de rekening zelve wordt samengesteld. Het ligt voor de hand, dat dit niet op alle plaatsen van ons land naar precies denzelfden vorm geschiedt. De grootte der Gemeente en daarvoor ook de grootte van de te beheeren sommen, alsmede de geartheid der gemeentelieden zijn hierbij van veel invloed. Toch zal aan deze varieerende vormen eenzelfde principe ten grondslag moeten liggen. Een korte uiteenzetting van een, naar mij gebleken is, nogal veelvuldig gevolgde werkwijze acht ik dan ook niet misplaatst.

De stoffelijke belangen der gemeente worden veelal toevertrouwd aan een „Commissie van Beheer”, waarvan de leden door den Kerkeraad worden benoemd. Het aantal leden bedraagt vijf, van 10—20. De Commissie splitst zich in verschillende sub-commissies, waaronder een „Financiële”. De laatstgenoemde, bestaande uit vijf, 3—7 leden, houdt regelmatig zitting voor de ontvangst en uitgave van gelden en verzorgt de administratieve verantwoording daarvan. Op de evenbedoelde zittingen zijn steeds tenminste 2 leden aanwezig; de administratie wordt door 2 personen verzorgd: een, die het kasboek inschrijft, 'n ander, die vanuit het kasboek het grootboek samenvat. De jaar-rekening wordt, door de „Financiële Commissie” in haar geheel vastgesteld, die haar voorts aanbiedt aan de C.v.B. Na goedkeuring door de laatste wordt de rekening doorgezonden naar den Kerkeraad ter publicatie.

b. Na deze vaststelling kan met de controle een aanvang worden gemaakt. Daarvoor worden wel Kerkeraadsleden, die geen deel uitmaken van de Commissie van Beheer, aangewezen; in andere plaatsen wordt uit de Gemeente, een „Commissie van Controle” samengesteld.

Gewoonlijk is deze C. v. C. niet gebonden aan een instructie (op zichzelf een goede regeling). Zij is dus vrij in de vaststelling van haar werkplan. Voorzover mijn informaties strekken, gaat men dikwijls als volgt te werk. De Commissie van Controle verdeelt zich in sub-commissies, waarvan het aantal afhangt van de grootte der te controleren administratie. Elk dezer sub-commissies neemt een deel der admini-

stratie voor haar rekening. De keuze der leden, m.a.w. de wijze waarop men de administratie aan- en overziet, is van verstrekkende betekenis. Het komt mij voor, dat niet zelden die verdeling gemaakt wordt naar den kalender, m.a.w. sub-commissie no. 1 controleert de geheele boekhouding van het 1e kwartaal, no. 2 neemt het 2e kwartaal, enz. Eventuele bemerkingen worden besproken met de Financiële Commissie uit de Commissie van Beheer. Is de gegeven toelichting voldoende, dan volgt de goedkeuring der jaarrekening door de Commissie van Controle en dan ook door den Kerkeraad.

A. S. te A.

BOEKBESPREKING.

„Geschiedenis der Philosophie”, door Dr. T. Hoekstra. Eerste Deel. Oude Philosophie. J. H. Kok, 1921, Kampen.

II.

Stel ik dus het boek van Prof. Hoekstra onder de werken op vaderlandschen bodem van dien aard het hoogst, dan begrijpt men, dat de opmerkingen, welke ik thans ga maken, niet bedoelen met de andere hand terug te nemen, wat ik met de eene heb gegeven. Hoewel kritiek nog al eens dikwijls in dien zin moet verstaan, kan ik verzekeren, dat dit hier wel allermint het geval is. Veelmeer zou ik dan ook mijn opmerkingen beschouwd willen zien als punten van overweging, waarop ik hoop dat de auteur bij een eventueel tweeden druk zal willen tegemoet komen.

Van detailkritiek zal ik mij onthouden. Niet, omdat ik die ongeoorloofd acht of omdat die op een boek als dit niet te maken zou zijn, maar omdat zij tegenover een poging, als hier Prof. Hoekstra waagt, licht iets kleingeestigs zou hebben. Trouwens, wie kan er een Philosophie-geschiedenis schrijven, die in alle details bevredigt? Het verschil van inzichten is hier in één woord onom.

Laat mij dan mogen beginnen er mijn verwondering over uit te spreken, dat in een boek, zoo up to date als van Prof. Hoekstra, alle overzicht van Oostersche filosofieën ontbreekt en hij dadelijk aanvangt met de Grieksche wijsbegeerte.

Wel roert hij deze kwestie even aan.

Hij vangt zelfs aldus aan: „De geschiedenis van de filosofie, men kan zeggen van de wetenschap in het algemeen, begint bij de Grieken. Gelyktijdig met, zelfs voor de opkomst van de Grieksche filosofie, hebben groote denkers in China en Indië zich met wijsgeerige problemen bezig gehouden. Toch kunnen we de Chineesche en Indische filosofieën met stilzwijgen voorbijgaan, omdat deze een eigenaardig, van het Westers denken geheel onderscheiden karakter vertoont. Zij is gekend in religieuze gewaad en wordt niet voorgedragen in den begripsmatigen vorm, die der wetenschap in Griekenland eigen is. Ook heeft het verre Oosten slechts in zeer geringe mate op de ontwikkeling van de Europeesche cultuur ingewerkt.”

En op de volgende pagina licht hij nader toe: „In de laatste jaren is de verhouding van het Oosten tot Griekenland door vele geleerden onderzocht. Hoewel het onderzoek nog niet afgesloten is, kan toch reeds vastgesteld worden, dat er eenige verwantschap is an het Oosten den Griekschen geest heeft beïnvloed. Trouwens reeds de levendige handel deed vermoeden, dat er connectie zou bestaan. Veel materiaal hebben de Grieksche denkers aan het Oosten ontleend, in de wijskunde hebben ze zich door Egypte, in de astronomie door Babylonië laten onderwijzen. Maar dit feit doet toch niets te kort aan de geheel eenige betekenis der Grieken. Het is hun onverankelijke ere, dat ze dit materiaal hebben geabsorbeerd, verrijkt en met behulp daarvan hun systemen geconstrueerd hebben. De wijsgeerige scheppingen, de geniale constructies, zijn hun eigen werk. Die zijn nieuw, zelfstandige producten van den grooten Griekschen geest.”

Met veel hiervan stem ik gaarne in.

Het komt niet in mij op de geheel eenige betekenis der Grieken voor de filosofie te ontkennen.

Alleen kan ik de conclusie: we gaan de Oostersche filosofieën stilzwijgend voorbij, niet juist noemen. Op tamelijk wel dezelfde gronden als Prof. Hoekstra aangeeft, zou ik tot een tegenovergestelde conclusie moeten komen. Hij schijnt immers dit toe te geven, dat de Grieken in hun filosofie van het Oosten niet geheel en al onafhankelijk zijn. Welnu, dan zou het raadzaam geweest zijn om een overzicht te geven van de belangrijkste filosofische denkbeelden van het Oosten, waarbij parallellen zijn te vinden in de Grieksche filosofie om daardoor het eigenaardige der laatste te beter te doen uitkomen.

Reeds om den titel van zijn boek had hij m.i. zulk een overzicht niet mogen uitschakelen. Deze luidt niet: geschiedenis der Westersche, maar geschiedenis der filosofie. Het is dan ook volkomen juist gezien, dat in de „Allgemeine Geschichte der Philosophie”, welke in „Die Kultur der Gegenwart” verscheen, niet alleen aan die filosofieën, waarmee de Grieken wellicht in aantaking zijn gekomen, maar zelfs aan de Chineesche, waarvan ze vermoedelijk totaal geen weet hebben gehad, en aan de Islamitische en Japansche stelsels van wijsbegeerte, welke eerst veel, veel later zijn ontstaan, een plaats werd ingeruimd. In het voorbijgaan mag ik hen, die in de filosofie voortstudeeren, welken op deze uitgave wijzen. Nergens zal men deze filosofieën zoo beknopt en zaakkundig (levens besproken vinden. Ik behoef alleen maar te vermelden, dat de Indische filosofie door den beroemden Odenberg, de Chineesche door den grooten chinoloog Wilhelm Grube en de Joodsche en Islamitische door den pas overleden Ignaz Goldziher zijn bewerkt, om te doen zien, dat men met eerste klas werk te doen heeft.

Al had dus de Grieksche filosofie hoegenaamd geen invloed ondervonden van buiten, dan hebben de bedoelde filosofieën, naar het mij voorkomt, er nog